

KELET-EURÓPA HUN KORI RÉGÉSZETE

HUN-PERIOD ARCHAEOLOGY OF EASTERN EUROPE

Masek Zsófia

PhD, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest
masek.zsofia@btk.mta.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a történeti keretek rövid felvázolása után néhány, a kelet- és közép-európai hun kor kutatásával kapcsolatos módszertani kérdést érint. Ezek a következők: a kutatás széttagoltsága a tárgytipusok és leletgyűttesek különböző, távoli irányokba mutató kapcsolatrendszeireiből adódóan, a közép-európai hun kori kultúrközpont fogalma, etnikus értelmezések, relatív kronológiai rendszerek, stíluskritikai elemzések, a hun kori elit reprezentációs elemeinek összefüggései az antik világgal. A keltezés és a leletanyag értelmezését nehezíti a hun birodalom gyors kelet–nyugati irányú expanziója, valamint az Attila birodalmának összeomlása után keletre menekült néptöredékek, amelyek nyugat–keleti irányú visszacsatolást idézhetnek elő az anyagi kultúrában.

A tanulmány második része vázlatos regionális áttekintést ad a Kárpátoktól keletre eső kelet-európai területek hun kori sorsáról és kutatási kérdéseiről. Hangsúlyos jelentőségű a késő római kori kulturális egységekkel, a Fekete-tenger vidéki antik központokkal és azok közvetlen környezetével való viszony kutatása. Ezek jobb ismeretében az elmúlt évtizedekben elterjedt váltak azok a nézetek, amelyek a korábbi népeségek helyben maradását hangsúlyozzák a tengerparttól az erdős sztyeppétől északra eső térségekig. A helyi előkelők átvehették a hun kori anyagi kultúrát és reprezentációs elemeket, miközben a hun birodalom a maga gazdasági javára fordította a létező struktúrákat. Végül számba vesz néhány olyan elemet, amelyet „hun” régészeti leletanyagnak tekinthetünk a kelet-európai területeken. Korábbi elemzésekhez csatlakozva, azokat az elemeket sorolja a kelet-európai hun anyaghoz, amelyeknek az adott térségben a hun kor előtt és azt követően nincs közvetlen elődje, illetve folytatása a régészeti leletanyagban. Ezek valószínűsíthetően a birodalomhoz és a hun kori hatalmi struktúrákhoz köthetőek, amely következtetés nem jelenti a leletanyag hunokkal való etnikai azonosítását.

ABSTRACT

Following a brief outline of the historical framework, the study addresses some of the methodological issues in the research of the Hun period in Eastern and Central Europe. These are as follows: the fragmentation of research due to the wide-ranging connections of the find assemblages and artefact types pointing towards widely differing regions; the conceptual interpretation of the Central European Hun-period cultural complex; ethnic interpretations; relative chronological systems; stylistic analyses of the decorative arts; correlations between various

elements of Hun-period elite social display and the antique world. The precise dating and interpretation of the finds is encumbered by the rapid east to west expansion of the Hunnic Empire as well as the migration of the peoples who fled eastward after the disintegration of Attila's empire, which in some cases possibly led to western impacts on the eastern material culture.

The second part of the study offers a brief regional overview of the regions east of the Carpathians, alongside a discussion of the main research issues, among which one of the most important is the relation between the Hun-period material and the late Roman-period cultural units, the antique centres in the Black Sea region and the regions in their immediate proximity. Given the growth of our knowledge on these issues, views emphasising the continuity of earlier populations in the regions extending from the Black Sea littoral to the areas north of the forest steppe region have gained prominence in recent decades. Local elites most likely adopted the material culture and the elements of the social display of the Hun period, while the new empire used existing structures to its own economic advantage. Finally, certain elements that can be considered as "Hun" archaeological finds in Eastern European regions are reviewed. Seconding the views promoted in earlier studies, those elements of the Eastern European material record can be classified as "Hun", which have no direct predecessor or continuation in the archaeological record of a particular area since these can plausibly be associated with the Hun Empire and the Hun-period power structures, without implying the direct ethnic attribution of the finds to the Huns.

Kulcsszavak: hun kor, Kelet-Európa, régészeti módszertan, elit reprezentáció, regionális értékelések

Keywords: Hun period, Eastern Europe, archaeological methodology, elite social display, regional approaches

BEVEZETÉS

„...a hunok tehát betörték azoknak az alanusoknak a területére, akik szomszédai a greuthungusoknak, s akiket tanaitáknak szoktak nevezni. Közülük sokat megöltek és kiraboltak, a többit szövetségi szerződéssel a maguk oldalára állították, és a szövetségben bízva váratlan támadással bátran behatoltak Ermenrichusnak, a harcias és különféle hőstettei révén a szomszédos népektől rettegett királynak messze elnyúló, termékeny országába.” (Ammianus Marcellinus [1993]: *Res gestae* XXXI.3.1, 590.) A hunok a fenti események során léptek az európai történelem színpadára, Kr. u. 375/376 körül. Néhány év alatt elfoglalták a Kárpátok előterétől keletre eső síkságot, és lavinaszerű népmozgásokat indítottak el. Ezek hosszú évszázadokra kihatóan határozták meg Európa történelmét, és erősen hozzájárultak a Nyugat-római Birodalom bukásához, valamint az azt követő társadalmi és népi átalakulásokhoz.

A nagy népvándorlás kezdetéről, a – római szemszögből – messzi keleten lejátszódó eseményekről kevés írott forrásunk tájékoztat. Ezekre egyrészt a

későbbi évtizedek történetéből következtethetünk. Az Attila-korról tudottak alapján biztosak lehetünk abban, hogy a hunok által magukkal sodort vagy legyőzött népcsoportok tagjai aktívan részt vehettek a birodalom irányításában (Thompson, 2003). Egyesek a népük feletti hatalmat is gyakorolhatták, mint Attila korában Ardarich, a gepidák királya. Más népcsoportok – például a keleti gótok vagy az alföldi szarmaták – vezetőiről forrásaink hallgatnak, ami arra utalhat, hogy ezek a közösségek mélyebben betagozódtak a nomád birodalom szerkezetébe. A történeti források Kelet-Európában maradt hun törzseket, népcsoportokat is említenek: 412-ben konstantinápolyi követség is járt a hunok királyainál, a Fekete-tengertől északra eső területeken (Olümpiodórosz, *Historiae* Fragm. 19, In: Blockley, 1983, 183.; Thébai Olümpiodórosz életéhez: Treadgold, 2004).

A KUTATÁS FŐBB IRÁNYAI: LEHETŐSÉGEK ÉS KORLÁTOK

Kelet-Európa hun kori sorsáról a folyamatosan gyarapodó régészeti anyag is tájékoztat. A Kárpátoktól keletre (és a Kárpát-medencében is) már a 370-es évektől kezdve a hunok által kiváltott népmozgások erős hatásaival számolhatunk. A kelet-európai térség régészeti forrásainak értelmezése a késő római kor kutatásától elszakíthatatlan. A hun kor előestéjén számos, egymástól jól elkülöníthető kulturális egység létezett a birodalmon kívüli területeken, amelyek a hun korban átalakultak, megszűntek, esetleg kisebb csoportokra bomlottak (lásd például a Przeworsk-kultúrát, a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrát vagy az alföldi szarmata területek kutatását). A késő római császárkori kulturális egységek számos aspektusa, etnikus értékelése és hun kori sorsa önálló kutatási témákat alkot. E folyamatok megértésében ma már a településrégészet, a kerámiaművesség és a környezetrégészet is nagy hangsúlyt kap.

A kutatás a kelet-európai hun kori leletanyag jellege miatt is rendkívül széttagolt. A különböző tárgytipusok vizsgálata eltérő kulturális összefüggésekre mutathat rá: egyesek elsősorban közép-európai kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, mások inkább mediterrán, közép-ázsiai vagy közép-eurázsiai kontextusban vizsgálандók. A Fekete-tenger parti térségének hatalmas önálló irodalma van. A hun kori hatalmi struktúrák hatása az erdős sztyeppétől messze északra is kimutatható: ezeken a területeken a korai szláv, illetve az Urál-vidéki népcsoportokkal kialakult, nehezen felderíthető kapcsolatrendszerek kutatása az egyik központi kérdés.

A hun birodalom virágkorára annak központi területein egy sajátos jelenség, a szakirodalomban közép-Duna-vidéki kultúrkomplexumnak nevezett egység jött létre, amely rendkívül heterogén elemekből áll, ugyanakkor interregionális jelleggel rendelkezik. Egy-egy tárgy vagy leletegyüttes közeli párhuzamai föld-

rajzilag távoli területeken is felbukkanhatnak, anélkül hogy jól körülhatárolható regionális csoportokat alkotnának. Egyes kutatók szerint dunai–pontuszi kulturális egységről is beszélhetünk, hiszen a Közép- és Nyugat-Európában kimutatható pontuszi kulturális hatás nem választható el a délorosz területeken is feltűnő „dunai divat” („mode Danubienne/Danube fashion”) jelenségétől.

Egy ilyen jellegű régészeti anyagban az etnikus azonosítás lehetőségei korlátozottak, ugyanakkor az írott forrásokban említett népcsoportok azonosítására újabb és újabb kísérletek történnek. A jelenlegi kutatásban többféle irányzat, ugyanazon jelenségek eltérő módszertanú értékelései egyszerre vannak jelen. Ezek a teljes szkepticizmustól, azaz az etnikus csoportok elkülönítésének tagadásától olyan túlzó elméletekig terjednek, amelyek homályos történeti forrásadatokat próbálnak összeegyeztetni szórványos régészeti adatokkal. A legelterjedtebb középút az, amely a forrásokban említett kelet-európai germán nyelvű (keleti és nyugati gót, gepida, herul, szkír) és a keleti (különböző származata, alán és hun) népcsoportok egymástól való elkülönítési lehetőségén alapszik.

A tárgyi anyag pontosabb keltezését elsősorban akkor kísérhetjük meg, ha kialakításuk gyorsan változott ebben az időszakban (jellemzően fegyverek, viseleti elemek, ékszerek). A finomkronológia elsősorban a hun kori elit kivételes gazdagságú leletegyüttesekre épül, amelyek számos egyedi ötvöstárgyból állnak. Ezeket a leletanyagokat gyakran kísérjük meg abszolút történeti dátumokhoz kötni, ugyanakkor mára a relatív kronológiai rendszerek használata a közép- és kelet-európai régészeti kutatásban is elterjedté vált.

A relatív kronológiai rendszerek a történeti dátumok helyett a változó kulturális és szociopolitikai kapcsolatokra, a kulturális és kronológiai egységek egymás mellett élésére, illetve egymásutániségára helyezik a hangsúlyt. A régészeti jelenségek és a történeti események közvetlen összekötésének elkerülése azért indokolt, mert a késő antik Közép- és Kelet-Európa túl nagy távolságokkal, regionálisan eltérő fejlődési utakkal és kulturális környezettel rendelkezik ahhoz, hogy minden jelenséget a néhány ismert történeti dátum alapján ítéljünk meg. A relatív fázisok részben átfedhetik egymást, a régészeti párhuzamok alapján egy fázisba sorolt leletanyagok abszolút keltezése regionálisan eltérő lehet, és új elemzések hatására változhat. Az értékelés összefügg az egyes tárgytipusok és díszítőstílusok elterjedésével, eltérő használati időszakával, valamint az egykori anyagi kultúra lecsapódásával a régészeti hagyatékban, amely kulturális csoportonként eltérő lehet (Tejral, 2007; Levada, 2018).

A hun kori ötvösmunkákra számos önálló díszítőstílus jellemző (például polikróm stílus, préselt aranylemezek, hun kori poncolt-ékvéssett díszítőstílus, Sösdalla-stílus), amelyek egy-egy leletegyüttesben gyakran keverednek egymással, és használatuk számos tárgytipuson ível át. A leletanyag vizsgálata a funkcionális tipológia és a stíluskritikai szempontok alapján egyaránt elvégzendő. Ezzel szorosan összefüggő kérdéskör a barbár (azaz nem római) jellegű leletanyag értékelése

az antik világgal való kapcsolatrendszer szempontjából. Az elmúlt évtizedek során felerősödött az a kutatási irányzat, amely a leletanyagot a késő római birodalmi reprezentációs keretek között értelmezi, és a római hatásokat hangsúlyozza a pontuszi előképek meghatározó szerepe helyett. A kutatást ebből a szempontból nehezíti, hogy a fekete-tengeri római kliensállam, a hellenisztikus és szarmata kulturális hagyományokat ötvöző Boszporuszi Királyság szoros és folyamatos kölcsönhatásban állt a Római Birodalom területeivel.

Módszertani kiindulópont lehet, ha a régészeti anyagot olyan kontextusban vizsgáljuk, hogy mennyire tekinthető idegennek és egyedinek az adott térségben, és mennyire általánosnak másutt. Az idegenség nem etnikumjelző, hanem regionális meghatározottság (Eger, 2015). E vizsgálatokkal egy-egy leletegyüttes kulturális habitusa határozható meg. A tárgytypusok eredete a habitussal nem azonosítható: bizonyos tárgyi elemek egyértelműen nem római hagyományúak, mégis, az elit számára előállított iparcikkek antik műveltségű ötvösműhelyekben készülhettek (például puha talpú lábbelik rögzítésére szolgáló, nemesfém-ből készült, polikróm díszítésű cipőcsatok). Kapcsolódó kutatási téma a késő római eredetű jelképrendszerek és regáliák felismerése, amelyek az új barbár elitek kiemelkedését, legitimizációját is biztosíthatták a közös szimbólumokon keresztül.

Az antik világgal való érintkezés jelentősége a dunai provinciák felé terjeszkedés és a nyugati hadjáratok során felerősödhetett. E hatások kulturális visszacsatolás vagy emberi mobilitás által a kelet-európai tárgyi kultúrában is megjelenhettek. Mára számos tárgytypus esetében kimutathatóvá vált, hogy elterjedésük történeti eseményekkel – a hun expanzióval, majd Attila halála után keletre menekült népelemekkel – összekötött kapcsolatrendszer helyett Közép- és Kelet-Európán átívelő egykorú kölcsönhatások eredménye. Az európai hun birodalom bukása után új korszak kezdődik a kelet-európai sztyeppén, ahol azonban a hun jellegű leletanyag nagyobb mértékű folytonossága figyelhető meg, mint a Kárpát-medencében. Bizonyos tárgytypusok és leletegyüttesek keltezésében vitatott, hogy a hun kor végére vagy a birodalom felbomlásának időszakára helyezhetőek-e – amely értékelések merőben eltérő történeti összefüggésekbe ágyazhatók be (Sipovo-horizont, Засецкая et al., 2007; lásd még jelen kötetben Gulyás Bence írását, 64–74.).

A keltezési eltérések a tárgyak tovább tartó használatából is fakadhatnak. A jelenségre unikális példa egy, az Azovi-tengertől keletre feltárt sír (Malaj), amelynek kétélű, polikróm díszítésű keresztvassal ellátott kardja a kora 5. században vagy a század közepén készülhetett, míg a P-alakú függesztőfülekkel ellátott kardhüvely a 6. század közepén: az ősi kardot idővel új kardtokban őrizhették, esetleg a régi kardhüvelyt láthatták el új szerelékekkel. A pontos tárgybiográfiától függetlenül valószínűsíthető, hogy az elhunyt és a temetési közösség kapcsolatban állt a térség száz évvel korábbi fegyveres előkelőivel.

A HUN KORI KELET-EURÓPAI RÉGIÓK RÉGÉSZETE

A Kr. u. 2. században a Volga–Don vidékén új kulturális egység alakult ki, amelyet késő szarmata időszaknak, vagy hun–szarmata kultúrának nevezünk. A Don torkolatánál kiemelkedő szerepet töltött be az antik Tanaisz városa, amely a 3. század közepén elpusztult ugyan, de a 4. században ismét jelentős központtá vált. A Don-vidéki nomádok kapcsolatrendszere Tanaisz 3. századi hanyatlásával párhuzamosan megváltozott, a boszporuszi helyett a Kaukázus felől érkező hatások erősödtek fel (katakombás és padmalyos sírformák elterjedése, korongolt kaukázusi kerámia). Ezek a szarmatákhoz és alánokhoz kötött jellegzetességek új elemekkel bővültek a 4. század második felében, a hun hódítás korszakában (Боталов, 2009).

Az uráli–kazahsztáni sztyeppék az újabb kutatások szerint a 4–6. században egy nagy kulturális egységet alkottak. A régészeti anyag arról tanúskodik, hogy ez a műveltség már a 4. században megjelent a késő szarmata/hun–szarmata kultúra keleti szomszédságában. A kelet-európai régészeti anyag a hun és a hun kor utáni (poszthun) időszakban is szoros kapcsolatokat mutat a tőle keletre eső térségekkel.

A Volga–Don-vidék 3–4. századi temetkezéseiben már számos olyan jellemző megtalálható, amely később a hun expanzió hatására terjedt el a nyugati területeken: így például a régióban boszporuszi hagyományúnak tekinthető polikróm stílusú ötvöstárgyak, a feltehetően közép-ázsiai eredetű, háromélű vas nyílhegyek és a hun típusú reflexíjak. Az antropológiai anyagban feltűnnek mongolid vonásokat mutató egyének, elterjednek a mesterséges koponyatorzítási szokások. Korábban a 4. század végi hun hódításhoz kötött tárgytipusok – például a hun típusú nyílhegyek – valójában a korábbi évszázadokban is feltűnhettek a kelet-európai sztyeppén vagy a keleti népek mobilitása következtében, vagy a keleti technológiák és hadviselés terjedésével.

A Kaukázus vidékének római kori alán lakossága hosszú ideig, az 5. század során is használta temetkezési helyszíneit, amelyekben hun jellegű leletanyag is előfordul (például öntött fémüstök sírmellékletekként). Az erős hun kori nomád hatások (például lószerszámok) a transzkaukázusi régiókban is megjelennek a római kor óta használt temetőkben (például a tsibiliumi/tsebeldai temetőkben, Abházia). A Kaukázus előterében az 5. század középső harmadában újabb, gyakran erős dunai hatású leletanyaggal rendelkező temetők indulnak (például Abrau-Djürso, Krasznodar vidéke).

Egy észak-oszétiai lelőhelyen (Brut) talált gazdag temetkezés olyan aranylemezekkel borított és polikróm díszítésű, 35 cm-es markolattal ellátott hosszúkarddal rendelkezett, amely formailag idegen az európai hagyományoktól. Párhuzamai a párthus és szászánida időszakokban található meg a közép-ázsiai és iráni területeken. A fegyver eredetét az iráni féldrágakövekből (andradit) készült

ékkőberakások vizsgálata is megerősítette. Ezek a *cloisonné*-berakások eltérnek a késő antik és kora bizánci időszak európai leletanyagától, amelyeket a természettudományos elemzések alapján India és Srí Lanka területéről származó fél-drágakövekkel, elsősorban a gránátok csoportjába tartozó almandinnal díszítettek (Gabuev, 2017).

A Krím félsziget történelmét korszakunkban már egy évezrede az antik görög–római műveltség, valamint az északi és keleti nomád népek kölcsönhatása határozta meg. Az erősen hellenizált, majd szarmatizálódott Boszporuszi Királyság kultúrája és művészete jelentős hatást gyakorolt a hun kori elit reprezentációs szokásaira. Az antik központok mellett kialakult krími késő szkíta kultúra a Kr. u. 3. századig virágzott. Temetőik szarmata jellegű és Kaukázus-vidéki kapcsolatai szarmaták és alánok lassú beszivárgását, a korábbi közösségekhez való hozzátelepedését sejtetik. A késő római korban újonnan nyitott temetkezési helyszínek egy részét olyan idegen szokások (például a halotthamvasztás) jellemzik, amelyek északi, germán nyelvű népeiségekre utalhatnak. E temetők egy részét a hun korban is használták, ám a 4–5. század fordulóján és az 5. század első felében számos további temetőt létesítettek a Krím középső és déli területén, amelyeket már a hun kori népeségmozgásokkal kapcsolhatunk össze. Bennük a korábbi, kevert népeiségek és a hun korban északról vagy a Kercsi-szoros irányából érkezett néptöredékek távoli kapcsolatrendszerekkel rendelkező, színes és gazdag hagyatéka található meg. Jelentős részük évszázadokon át folyamatosan, akár a 11–12. századig is használatban maradt (Lucsisztoje, Szkalisztoje, Almalik-Dere, Айбабин, 1999; Maçzyńska et al., 2016).

A KÁRPÁTOKTÓL KELETRE: A MAROSSZENTANNA–CSERNYAHOV-KULTÚRA HUN KORI RÉGÉSZETE

A Fekete-tengertől északra elterülő síkság legfontosabb késő római kori kulturális jelensége a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra. A két névadó lelőhely egy-egy távoli – erdélyi és Kijev környéki – regionális változatra utal. A hatalmas területen kimutatható kultúrkomplexum kialakulását a gótok terjeszkedésével hozzák összefüggésbe. Emellett polietnikus értelmezése is elterjedt, amely különböző népcsoportok (későszkíták, szarmaták, alánok, gótok, szlávok) egységsülő anyagi kultúrájával magyarázza a jelenséget. A települések, a kézművesipari központok és a fejlett kerámiaipar letelepedett népeiségre utalnak, amely a déli-délkeleti területeken kőépítéssel és erősített településekkel is rendelkezett. Délkeleti határát a Dnyeper völgye alkotta. Az Al-Dunától északra, a budzsaki sztyeppén a környező kultúr csoportoktól eltérő, feltehetően iráni eredetű népcsoport temetkezései rajzolódnak ki: ez a kulturális egység a leletanyag alapján szintén megérte – de nem élte túl – a hun hódítás időszakát.

Egy-egy földrajzi régió hun kori sorsát regionális feldolgozások árnyalhatják, amelyeket intenzíven elősegítenek az utóbbi évtizedekben elterjedő térinformatikai eszközök és lelőhely-azonosítási projektek. A csernyahovi jellegű leletanyag a 4. században a Dnyepertől északkeletre, az erdős sztyeppe területére is mélyen behúzódott. A 2010-ben előkerült, fegyverekből, övgarnitúrákból és lószerszám-tartozékokból álló volnikovkai kincslelet új megvilágításba helyezte e térség viszonyát a birodalom központi területeihez (Стародубцев et al., 2014). A kurszki régió topográfiai kutatásával biztosabban megállapíthatóvá vált a régóta ismert leletek, kincsek (például késő római kori ezüstedények) kulturális hovatarozása. Megállapították, hogy a településeken talált kései leletanyag egykorú a szoros Duna-vidéki párhuzamokkal rendelkező kincs- és éremleletekkel. Ezek együttesen jelzik a hun hatalmi rendszer befolyását a helyi közösségekre, a római kori populáció továbbélését valószínűleg a 430–450 körüli évtizedekig, valamint az instabilitás és a kulturális egység felbomlásának időszakát (Gavritukhin–Radiush, 2018). Hasonló jellegű kutatások máshol is zajlanak, például a Felső-Don-medencében, ahol szintén feltűnnek a déli kapcsolatokkal rendelkező elit sírok (Добровольская et al., 2015).

A pontuszi sztyeppe hun kori előkelőiről meglepően kevés adattal rendelkezünk. Ugyan a hun expanzió elől nyugatra vagy a Krím felé történő népmozgásokra is vannak régészeti adataink, ma már egyre valószínűbbnek látszik, hogy a meghódított vagy szövetségessé tett, letelepedett népcsoportok – az erdős sztyeppi régiókhoz hasonlóan – az új hatalmi rendszer gazdasági függésébe kerülve részben más térségekben is helyben maradhattak. A hun korban a pusztítás helyett inkább a létező struktúrák és erőforrások kihasználása mutatható ki. A helyi előkelők anyagi kultúrája birodalomszerte alkalmazkodott az új urakhoz, a hun birodalom reprezentációs elemeihez; és így nehezen elkülöníthetővé vált az ázsiai eredetű hunok kulturális habitusától (Koch et al., 2007; Казанский, 2017). Írott forrásaink is támogatják, hogy az emberi mobilitás, valamint az egyéni társadalmi mobilitás szerepe is hatalmas lehetett a birodalom felívelésének időszakában, amely a kulturális identitásra is jelentős hatással bírhatott.

A Kárpát-medencétől közvetlenül keletre és délre eső területek kifejezetten gazdagok hun kori leletanyagban. Moldva és Havasalföld egyedülálló sír- és kincsleleteinek (például Petrosa/Pietroasele, Concești) egy részét a keleti gótokhoz kötik, ugyanakkor bennük a hun kori elite jellemző, a Fekete-tenger partvidéke és a Boszporuszi Királyság felé mutató reprezentációs elemek is feltűnnek (Фурасьев, 2015). A Marosszentanna–Csernyahov-kultúra utolsó fázisa és a népesség új elithez való viszonya ezen a területen is kiemelt kutatási téma. A kulturálisan igen sokszínű leletanyag javarészt kisebb területeken koncentrálódik, amelyet a kutatás hun kori hatalmi központokként értelmez (Externbrink, 2008).

ÖSSZEZÉS

Mit tekinthetünk tehát „hun” régészeti leletanyagnak a kelet-európai területeken? Legnagyobb biztonsággal azokat az elemeket, amelyeknek az adott térségben nincs közvetlen elődjük, és a birodalom bukása után nyom nélkül eltűnnek; de ezek is inkább a hun birodalomhoz vagy hun szövetséghez köthetőek, mintsem a hunokhoz etnikus értelemben (Anke, 1998). Ezek elsősorban a lovas életmódra és hadviselésre utaló elemek (egyes temetkezési szokások; keleti fegyverzeti elemek; lószerszám- és lovasfelszerelések: zabtlák, fejhám- és kantárdíszek, szíjelosztók, nyeregveretek; polikróm cipőcsatok), a szarmata kultúrkörben és pontuszi műhelyekben kialakult speciális ékszerek és viseleti elemek (félvarrható aranylemezek, diadémok, halántékdíszek, nyakékek), vagy a rituális szférához kapcsolhatók: az ázsiai hagyományú öntött fémüstök, áldozati leletek, illetve a „bajszos kurgánok” rituális helyszínei a Dnyeper-völgyben (Novogrigorijevka).

A jelenlegi kép alapján ezek a jelenségek földrajzilag korántsem terjedtek el egységesen. Kétélű kardok rekeszdíszes keresztvassal az Azovi-tengertől nyugatra például csak elvétve fordulnak elő. A rekeszdíszes diadémok az Al-Dunától a Krímig és az Alsó-Don-vidékig jellemzőek. A hun típusú zabtlák a Nyugat-Kaukázus, Kubán-vidék, Krím félsziget, Pannonia területein csoportosulnak, míg a diadémokkal ellentétben a pontuszi sztyeppékről nem ismertek. Az öntött fémüstök Kelet-Európában nagy területen szóródnak, mégis legkoncentráltabban a Kárpát-medencében és az Al-Duna mentén kerülnek elő (Anke, 1998; Akhmedov, 2001).

A fentiek alapján az európai Hun Birodalom területének régészeti hagyatékából az „igazi”, „ázsiai”, „hun” temetkezéseket és tárgyi anyagot kiválogatni nem lehetséges. Ennek oka nem az induktív régészeti módszertanban és annak korlátaiban keresendő, hanem mert éppen az körvonalazódott a régészeti kutatás alapján, hogy ez a hatalmas és rövid életű birodalom nem írható le egy uniformizálódott kulturális egységként. Az európai Hun Birodalmat jellemző szokásrendszer és az anyagi kultúra számos eleme már itt, Európában alakult ki, s ezek legalább annyira jellemzik ezt az új, nomád jellegű birodalmat, mint az ázsiai elemek. Az Attila halálát követő évszázadban a birodalom területein – a Kárpát-medencétől a Volgáig – számos népcsoportot vagy néptörédeket említenek írott forrásaink, amelyek régészeti azonosítása általában szintén problémás, ráadásul a Kárpát-medence későbbi történetében már alig játszanak szerepet. Természetesen lehetséges, hogy e közösségek egy részének biológiai rokonsága megállapítható lesz a hun kori populációval vagy a későbbi, kora középkori birodalmak lakosságával. Az is lehetséges, hogy egy részük hun kori leszármazástudattal rendelkezett, amelynek valós vagy vélt alapjai is lehetnek. Ma már közhelyszámba megy, hogy a biológiai rokonság, az etnikus tudat, a forrásokban megjelenő népi azonosítás és a beszélt nyelv vagy nyelvek általában nem esnek egybe teljes mérték-

ben. Az átfedés mértéke e fogalmak között a régészeti korok esetében általában bizonytalan. A sztyeppe mozgalmas történelme, a gyors kulturális változások és a Kárpát-medencét elérte nagyobb keleti népi hullámok közötti időbeli távolság esetünkben azonban kizárja, hogy ezek a fogalmak a hazánk történetében legfontosabb szerepet betöltő népcsoportok esetében nagymértékben átfednék egymást.

Az elmúlt évtizedekben globalizálódó kutatás új, eurázsiai léptékű összefüggések feltárását eredményezte, amelyek felismerését konferenciák és nagy kiállítások is segítik (Koch et al., 2007; Боталов, 2013). Az új leletek beágyazását a korábbi régészeti narratívákba, azok folyamatos újraértékelését és aktualizálását, különböző módszertani szempontú megvilágítását csak a Nyugat és Kelet felé egyaránt nyitottnak megmaradó tudományos világ segítheti elő.

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az NKFI/OTKA K 128-035 pályázat támogatásával készült.

IRODALOM

- Айбабин, А. И. (1999): Этническая история ранневизантийского Крыма. Симферополь: ДАР
- Akhmedov, I. R. (2001): New Data about the Origin of Some Constructive Parts of the Horse-harness of the Great Migration Period. In: Istvánovits E. – Kulcsár V. (eds.): *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A. D. Proceedings of the International Conference Held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza*. Aszód–Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, Nyíregyháza–Osváth Gedeon Museum Foundation, Aszód, 363–388.
- Ammianus Marcellinus (1993): *Róma története*. (fordította Szepesy Gy.) Budapest: Európa Kiadó
- Anke, B. (1998): *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts 1–2. (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 8)* Weissbach: Beier & Beran
- Боталов, С. Г. (2009): *Гунны и тюрки (историко-археологическая реконструкция)*. Челябинск: ООО «ЦИКР Рифей»
- Боталов, С. Г. (гл. ред.) (2013): Гуннский форум. Проблемы происхождения и идентификации культуры евразийских гуннов. Сборник научных трудов. Челябинск: Издат. центр ЮУрГУ
- Добровольская, М. В. – Земцов, Г. Л. – Мастыкова, А. В. – Медникова, М. Б. (2015): Привилегированное женское погребение с поселения Мухино 2 гуннского времени на Верхнем Дону: биоархеологическая реконструкция. *Российская Археология*, 2015, 1, 44–58.
- Eger, Ch. (2015): Zur Deutung reich ausgestatteter Männergräber des mittleren 5. Jahrhunderts im Mittelmeerraum. In: Vida T. (ed.): *Romania Gothica II, The Frontier World: Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010*. Budapest: Eötvös Loránd University–Martin Opitz Kiadó, 237–283.
- Egernbrink, H. (Hrsg.) (2008): *Hunnen zwischen Asien und Europa. Aktuelle Forschungen zur Archäologie und Kultur der Hunnen. (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 50)* Langenweissbach: Beier & Beran
- Фурсаев, А. Г. (2015): Концепты: новые данные к характеристике „княжеского” комплекса рубежа IV-V вв. *Археологические Вести*, 21, 162–175.

- Gabuev, T. (2017): L'attribution culturelle des objets en or du Ve s., provenant du tumulus 2 de la nécropole Brut 1 (Ossétie du Nord, Russie). *Přehled výzkumů*, 58, 1, 57–64.
- Gavritukhin, I. – Radiush, O. (2018): A Polychrome Brooch from Konevo and Its Context. In: Drauschke, J. et al. (Hrsg.): *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte: Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. Monographien (Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz) 150/1–2. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums
- Istvánovits E. – Kulcsár V. (2018): „...Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. (A Jósa András Múzeum Kiadványai 74., Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5) Nyíregyháza–Szeged: Jósa András Múzeum
- Казанский, М. М. (2017): «Княжеские» находки и центры власти гуннского времени на периферии понтийской степи. *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма*, 9, 127–137.
- Koch, A. – Anke, B. – Externbrink, H. (Hrsg.) (2007): *Attila und die Hunnen: Begleitbuch zur Ausstellung Attila und die Hunnen, 2007–2008*. Speyer: Historisches Museum der Pfalz, Speyer
- Levada, M. E. (2018): A Buckle from Szabadbattyán (County Fejér, Hungary) and Its Parallels. In: Korom A. (főszerk.): *Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10)* Budapest: Archaeolingua, 373–388.
- Maćzyńska, M. – Gercen, A. – Ivanova, O. et al. (2016): *Das frühmittelalterliche Gräberfeld Almaljk-Dere am Fuße des Mangup auf der Südwestkrim*. Monographien (Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz) 115. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums
- Olümpiodórosz – Blockley, R. C. (ed.) (1983): The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. Vol. 2. (*ARCA Classical and Medieval Texts. Papers and Monographs 10*) Liverpool: Francis Cairns, Redwood Burn, 152–220.
- Стародубцев, Г. Ю. – Зорин, А. В. – Шпилев, А. Г. (ред.) (2014): Волниковский «клад». Комплекс снаряжения коня и всадника 1-ой половины V в. н.э. Москва: Голден-Би
- Tejral, J. (2007): Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen “gentes” im Mitteldonaunraum aus der Sicht der Archäologie. In: Tejral, J. (Hrsg.): *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. (Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 26)* Brno: Archeologický ústavu AV ČR Brno, 55–120.
- Thompson, E. A. (2003): *A hunok*. Szeged: Szukits Kiadó (Alapkiadás: Thompson, E. A.: *A History of Attila and the Huns*. Oxford: OUP, 1948)
- Treadgold, W. (2004): The Diplomatic Career and Historical Work of Olympiodorus of Thebes. *The International History Review*, 26, 4, 709–733.
- Засецкая, И. П. – Казанский, М. М. – Ахмедов, И. Р. – Минасян, Р. С. (2007): Морской Чулек. Погребения знати из Приазовья и их место в истории племён Северного Причерноморья в постгуннскую эпоху. Санкт-Петербург: Изд-во Гос. Эрмитажа